

УДК:81.112(575.2(04)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1 (1)-36-40

Жалалова С. Ы.

Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, аспирант

Жалалова С. Ы.

Аспирант, Жалал-Абадский государственный университет им. Б. Осмонова

Zhalalova S. Y.

Postgraduate student, Jalal-Abad State University named after B. Osmonov

ТИЛДЕРДИН ЛЕКСИКАСЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКИ ЯЗЫКОВ
FEATURES OF THE VOCABULARY OF LANGUAGES

Аннотация: Бул жазылган эмгекте Алтай тилдер уячасына кирген тил өзгөчөлүктөрүнө кеңири изилдөө иштри жүргүзүлгөн. Тилдеги сөздөрүн лексикалык өзгөчөлүктөрүнө мисал келтирүү менен илктөөгө жүргүзүлгөн. Бирок, тил өнүгүш үчүн лексиконду байытыш керек, ал эми бул жарайандар качан башталары өзүбүздүн колубузда. Адабий тилдин биринчи жана негизги шарты катары анын жазуу жүзүндө берилишин эсептөө зарылдыгына тыянак чыгарылат. Өзүнүн жазуу системасы бар элдерде гана жазма адабий тил өнүгүшү мүмкүн. Кыргыз эли өзүнүн кыйла кылымдык өнүгүү тарыхында ар кайсы жазуу системаларынан пайдаланып келгендигине карабастан, улуттук жазмасына Октябрь революциясынан кийин гана жетишти. Демек, кыргыз жазма адабий тили советтик түзүлүштүн жемиши болуп эсептелет.

Ата-бабабыз бизге көөнөрбөс сөз казынасын мурастап берип кетиптир. Аларды окуп үйрөнүү, аң-сезимибизди, тилибизди байытуу биздин милдет. «Өнөр алды кызыл тил»-деп калкыбыз сөз өнөрүн абдан барктаган. Ошон үчүн «Манас» сыяктуу улуу эпосту жаратып кетишкен. Бирок, барган сайын бай тил казынабыздын кунун кетирип, көркөм сүйлөө жагынан өксүтүп жатканыбыз тууралуу айтылат.

Аннотация: В данной статье было проведено детальное исследование особенностей языка, входящего в алтайскую языковую ячейку. Слова в языке изучались на примерах лексических признаков. Однако для развития языка нам необходимо обогатить словарный запас, и от нас зависит, когда эти процессы начнутся. Делается вывод, что в первую очередь условие литературного языка и необходимость поддержки его письменного изложения. Письменный литературный язык может развиваться только в странах, имеющих свою систему письма. Несмотря на то, что киргизы использовали разные системы письма в своей многовековой истории развития, они достигли своего национального письма только после Октябрьской революции. Таким образом, можно сказать, что кыргызский письменный литературный язык получил широкое развитие при советской системе. Однако появляется все больше сигналов о том, что вы теряете свой богатый язык и что вас унижают с точки зрения художественного самовыражения, и что вы не хотите, чтобы вас унижали.

Annotation: In this article, a detailed study of the features of the language included in the Altai language cell was carried out. Words in the language were studied using examples of lexical features. However, for the development of the language, we need to enrich the vocabulary, and it depends on us when these processes begin. It is concluded that, first of all, the condition of the

literary language and the need to support its written presentation. Written literary language can only develop in countries that have their own writing system. Despite the fact that the Kyrgyz used different writing systems in their centuries-old history of development, they reached their national writing only after the October Revolution. Thus, it can be said that the Kyrgyz written literary language was widely developed under the Soviet system. However, there are more and more signals that you are losing your rich language and that you are being humiliated in terms of artistic expression, and that you do not want to be humiliated.

Негизги сөздөр: Алтай тил уячасы, төл уячасы, лексика, лингвистика, сөз, дүйнөлүк тилдер, маданият, ономастика, антоним, семасиология, морфема, топонимика, метафора, идиома, троп, архаизм, историзм.

Ключевые слова: алтайский язык, клетка, застенчивость, лексика, лингвистика, речь, мировые языки, культура, ономастика, антонимы, семиотика, метафора, топонимия, метафора, идиома, обертка, архаизм, историзм.

Key words: Altai language, cell, shyness, vocabulary, linguistics, speech, world languages, culture, onomastics, antonyms, semiotics, metaphor, toponymy, metaphor, idiom, wrapper, archaism, historicism.

Кыргыз тилинин лексикасынын калыптанышы жөнүндө маалымат Азыркы кыргыз тилинин лексикасы дароо эле бүгүнкүдөй дэңгээлде курала койбогондугу белгилүү. Ал кыргыз элинин нечен кылымдык тарыхый өнүгүшү менен бирге узак мезгилдин ичинде калыптанган. Тилибиздеги көпчүлүк сөздөрдү төл сөздөр, б. а. пагыз кыргыз тилинин өзүнө тиешелүү, ошондой эле, аны менен алыс жана жакын тектеш тилдер үчүн орток болгон сөздөр түзөт: ай, ат, таш, ак, боз, сары, бар, көл, ал, бир, он, отуз ж. б.

Мындан тышкары, кыргыздардын башка элдер менен болгон экономикалык, саясий жана маданий карым-катышынын натыйжасында ал элдердин тилдеринен өздөштүрүлгөн сөздөр да бар: каалга (монг.), топчу (монг.), пахта (ир.), беде (ир.), урмат (ар.), адабият (ар.), самоор (ор.), сот (ор.), шан (кыт.), канжа (кыт.). ж. б. Ошондуктан кыргыз тилинин лексикасы тарыхый жактан куралышына карай төл лексика жана өздөштүрүлгөн лексика деп эки чоң катмарга бөлүнөт.

Төл сөздөр өзү тилдин лексикалык системасында пайда болуу мезгили, теги боюнча бирдей эмес. Кээ бир сөздөр кыргыз тилинин өзүнүн ички мүмкүнчүлүктөрү аркылуу пайда болгон жана азыр да пайда болууда. Алсак, жазуучу, басма, басмакана, котормо ж. б. сөздөр 20-жылдардан тартып, акимчилик, атуул, атуулдук, усулчу (методист) сыяктуу сөздөр болсо акыркы жылдарда колдонула баштады. Булар кыргыз тилинин өзүнө гана мүнөздүү.

Ал эми айрым сөздөр алтай тил уясы же жалпы түрк тилдери үчүн орток болуп, өтө байыркы мезгилдерден бери белгилүү. Алсак, ала (ала козу) сөзү бир аз тыбыштык өзгөрүүлөр менен кыргыз тилиндегидей эле мааниде алтай тил уясына кирген түрк, монгол, тунгус-манжур тайпаларындагы көпчүлүк тилдерде учурайт: як. ала, алакка; өзб. Ола-чипор; түркм. алаа; монг., бур. алаг; эвенк. ала, алаг; сол. алааг; эвен. ала; нег., ульч., орок., нан.

Демек, аталган сөз алтай уясындагы тилдер бир т”- пылыкта турган учурда пайда болгон. Жогоркудай тегиндеги өзгөчөлүктөрдөн улам төл лексика өзү марларга бөлүнөт.[1]

Кыргыз тилинин төл лексикасы

Нагыз кыргыз тилине мүнөздүү жана аны менен тектеш тилдер үчүн орток болгон сөздөр төл лексика делет. Пайда болуш теги боюнча ал төмөнкүдөй катмарлардан турат:

- 1) алтай тил уясы үчүн орток сөздөр;
- 2) түрк тилдери үчүн орток сөздөр;
- 3) кыргызалтай тилдеринин тобу үчүн орток сөздөр;
- 4) нагыз кыргыз тилине мүнөздүү сөздөр.

Алтай тил уясы үчүн орток сөздөр: Түрк, монгол жана тунгус-манжур тилдери алтай уясына кирген түбү бир тилдер болуп саналат. Бул тилдер бир жалпылыкты түзүп турган учурда пайда болуп, азыр да алардын көбүнүн лексикасында учурап, төл лексикасынын эң байыркы өзөгүн түзгөн сөздөр бар. Мисалы, тууган -туушкандыкка байланыштуу сөздөрдөн аке, апа, эже; дене бөлүктөрүнүн аттарынан арка, бет, ашык; турмуш-тиричиликке байланышкан сөздөрдөн айран, очок, уу (аң); сын атоочтордон ала, аруу; этиштерден ал,асыра, тара, жар, буу ж. б. Бул бизге белгисиз, шарттуу түрдө алтай тили деп аталган баба тилден мурасталып калган сөздөр алтай уясындагы тилдердин тектештигинин лексикалык көрсөткүчү болуп эсептелет. Айрыкча, түрк-монгол тайпаларында параллель колдонулган сөздөр арбын. Бирок бул маселелер али кеңири изилденип, бир беткей чечиле элек.

Түрк тилдери үчүн орток сөздөр. Түрк тилдери - алтай тил уясынын бир тайпасы. Ага кыргыз, казак, өзбек, азербайжан, татар ж. б. тилдер кирет. Түрк тилдеринин фонетикалык, лексикалык, грамматикалык системасы жакын, бул алардын бир тилдик жалпылыктан тарагандыгын далилдейт. Лексикалык жактан түрк тилдеринин баары үчүн орток болгон, баарында жолуга турган сөздөр көп. Алсак, зат атоочтордон: таш, тоо, суу жер ж. б.; сын атоочтордон: кара, улуу, кичүү, жумшак, калың ж. б.; сан атоочтордон: бир, эки, үч, беш, он ж. б.; ат атоочтордон: мен, сен, ал, бул, өз ж. б. этиштерден: бар, кел, бол, эт ж. б. Азыркы түрк тилдеринин, анын ичинде кыргыз тилинин лексикасы, негизинен, ушул катмардагы сөздөрдүн базасында куралган.

Кыргыз-алтай тилдеринин тобу үчүн орток сөздөр. Кыргыз жана алтай тилдери биригип, түрк тилдеринин чыгыш хун бутагындагы кыргыз-кыпчак тобун түзөт да, башка түрк тилдеринен айрым фонетикалык, грамматикалык белгилери боюнча өзгөчөлөнөт. Лексикалык жактан бачым, кокуйла, чурка, таң (билбеймин), тебетей, мээлей, жоолук, жууркан, кур сыяктуу сөздөр аталган эки тилде гана учурап, коңшулаш казак, өзбек, уйгур тилдеринде кездешпейт. Келтирилген сөздөр кыргыз жана алтай элдеринин бабалары өз ара жалпылыкта жашаган учурда пайда болгон.

Нагыз кыргыз тилине мүнөздүү сөздөр: Кыргыз тилинин өнүгүш процессинде анын ичи мүмкүнчүлүктөрүнүн натыйжасында. Төл жана өздөштүрүлгөн каражаттар аркылуу пайда болгон сөздөр нагыз кыргыз тилине мүнөздүү сөздөр делет. Алар морфологиялык жол менен төл жана өздөштүрүлгөн сөздөргө сөз жасоочу мүчөлөр уланып жасалат: тоо (кырг.) тоолуу, тоолук, тооло, тоодой; улуу (кырг.) -улуулук, улуулата, улуусун; дос (ир.) достук, достош, достуу, досчо, достой; мерез (ар.) мерездик, мерезден; спорт (ор.) -спортчу, спорттук ж. б.

Жасалган сөздүн бардык элементтери башка тилдерден өздөштүрүлгөн болушу да мүмкүн. Мындай учурда да кыргыз сөзү катары эсептелет. Анткени ал сөз кыргыз тилинин чөйрөсүндө, анын мыйзамына ылайык пайда болот (контрреволюция сыяктуу туунду түрүндө өздөштүрүлгөн сөздөрдү эсепке албаганда): бейакыл (ир. ар.), айлакер (ар. ир), антидүйнө (ор. ар.) ж. б.

Ошондой эле, лексика-семантикалык, синтаксистик жолдор менен жасалган сөздөр да, эне тилдин негизинде кыскартылган сөздөрдүн түрлөрү да аталган лексикалык катмарга

кирет: өнөр жай, темир жол, райаким (райондук аким), ожтк (Ош жогорку технологиялык коллежи) ж. б.

Кыскасы, нагыз кыргыз тили үчүн мүнөздүү сөздөр тилибиздеги сөз жасоонун түрдүү жолдору аркылуу пайда болгон жана бул процесс дайыма болуп турат. Талдоого алынган төл лексиканын бардык катмарлары биригип, кыргыз тилинин сөздүк курамынын улуттук негизин түзөт.[1]

Орус тил лексикасынын өзгөчөлүгү

Орус лексикасын изилдөөдө, берилген кырдаал үчүн лексикалык маанилерди тандоодо бир топ айырмачылыктар бар экендигин эстен чыгарбоо керек. Фразеологиялык тутумду изилдөөдө көп түрдүүлүк бар, анткени фразеологиялык бирдиктерде көп кездешкен метафора көбүнчө башка тилдерде корреспонденцияга ээ эмес. Лексиканы үйрөнүүдө сөз жасоонун методдоруна көңүл буруу керек. Орус тили префикстин жана суффикстин кеңири колдонулушу менен мүнөздөлөт. Мына ошентип биздин пикирибиз боюнча биздин колдонуп жаткан лексикабыз так ушундай жолдор менен толукталып, байып келе жатат. Демек, Лексиканы үйрөнүү менен биз сөз куретин үрөнөбүз. Кыргыз ошол үчүн “караңгыдан коз тапкан, капилеттен сөз тапкан” деген макалды эпикалык макаалдарда жана турмушунда жакшы өздөштүргөн.

Орус тили үчүн конверсия сыяктуу ыкма мүнөздүү эмес, б.а. ар кандай сүйлөө бөлүктөрүнүн кызматында бир сөздүн колдонулушу. Уңгулардын кошулушунан улам жаңы сөздөрдүн пайда болушу жөнүндө да ушуну айтууга болот - мындай көрүнүш орус тилинде көп кездешпейт (мисалы, немис тилине салыштырмалуу).

Англис тилинин өзгөчөлүгү

Азыркы англис тилинин лексикасы жарымы германдык (эски англис жана скандинавия) ошондой эле жарым романс (француз жана латын сөздөрүнүн) курамына ээ. Демек, негизги түшүнүктөрдү билдирген сөздөр азыркы англис тилинде эски англис же англо-саксон тамырларынан келген. Мисалы: love and hat(e- rid), heat - cold, heaven - earth, beginning - end, life - death, day - night, way - path.

Эски англис жана скандинавия тамыры бар көптөгөн зат атоочтор азыркы англис тилинде тыбыш жана тамга белгилери менен бирдей. Мисаллы: mother, father, brother (sister кошпогондо); wife, man, land, cliff, dale, ground, tree, grass, winter.

Бул иштин негизинде мындай тыянак чыгарууга болот, - тилдеги сөздөрүн баардыгы “лексика” деп аталат . Бирок тил өнүгүш үчүн лексиконду байытыш керек, ал эми бул жарайандар качан башталары өзүбүздүн колубузда . Адабий тилдин биринчи жана негизги шарты катары анын жазуу жүзүндө берилишин эсептөө керек. Өзүнүн жазуу системасы бар элдерде гана жазма адабий тил өнүгүшү мүмкүн. Кыргыз эли өзүнүн кыйла кылымдык өнүгүү тарыхында ар кайсы жазуу системаларынан пайдаланып келгендигине карабастан, улуттук жазмасына Октябрь революциясынан кийин гана жетишти. Демек, кыргыз жазма адабий тили советтик түзүлүштүн жемиши болуп эсептелет.

Ата-бабабыз бизге көөнөрбөс сөз казынасын мурастап берип кетиптир. Аларды окуп үйрөнүү, аң-сезимибизди, тилибизди байытуу биздин милдет. «Өнөр алды кызыл тил»- деп калкыбыз сөз өнөрүн абдан барктаган. Ошон үчүн «Манас» сыяктуу улуу эпосту жаратып кетишкен.

Кылымдардан кылымга көөнөрбөй жашап келген эл чыгармачылыгы - ошол элдин акыл эсинен, эмгегинен, турмуштук тажрыйбаларынан улам жаралган. Элдик обон-күү, кол

өнөрчүлүк сыяктуу өнөрлөр менен бирдикте эзелден бери жашап келе жаткан тил өнөрү да тынымсыз өсүп-өнүгүп олтуруп, ошол элдин руханий дүйнөсүнүн көркөм дөөлөтүнүн деңгээлин аныктай алган, көз тайгылткан мурастарды жарата алды.

Биз, байыркы кыргыздардын урпактары, аларга миң мертебе рахматыбызды айтып, түбөлүк таазим кылууга милдеттүүбүз.

Колдонулган адабияттар жана булактар:

- 1 Жалилов А. Азыркы кыргыз тили. - Б. -1996.
- 2 Ахматов Т., Давлетова С., Сартбаев К Иманалиев С. Тил илимине киришүү. Фрунзе “М - 1980.

References:

1. Zhalilov A. Modern Kyrgyz language.- B. -1996.;
2. Akhmatov T., Davletova S. Sartbaev K.; Imanaliev S. Introduction to linguistics. Frunze. -1980.

УДК 821

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1 (1)-40-46

Жумагазы к В., Туйтеева Н. Б

КНУ им. Ж. Баласагына, факультет иностранных языков,

Жумагазы к В., Туйтеева Н. Б

КНУ им. Ж. Баласагына, факультет иностранных языков

Zhumagazy k V., Tuiteeva N.B

МАХАТМА ГАНДИНИН ӨМҮР БАЯНЫНЫН БАШТАПКЫ УЧУРУ НАЧАЛО БИОГРАФИИ МАХАТМЫ ГАНДИ THE BEGINNING OF THE BIOGRAPHY OF MAHATMA GANDHI

Аннотация: Макалада Индиядагы улуттук боштондук кыймылдын лидери, идеологу, индиялык залкар инсандардын бир Мохандас Карамчанд Гандинин өмүр баянынын баштапкы мезгили иликтөөгө алынган. Изилдөөдө Махатма Ганди өз өмүр жолунун баштапкы доорунда кыйла кемчиликтерди кетиргенин, турмуштук ачуу сабактарды алгандыгы да көрсөтүлгөн.. Махатма Ганди Түштүк Азиянын жана Түштүк Африканын демократиялуу келечеги үчүн күрөшкө опол тоодой салым кошкон залкар инсандардын бири. Бул чаккан изилдөөдө адамдарды талыкпаган кара күчтүн жана руханий машыгуулардын аркасында өзүн өзү башкаруунун, өз сезимдерин жана каалоолорун контролдоонун натыйжасына жетишүүгө чакырган улут лидери Махадма Гандинин өмүр жолунун баштапкы мезгилиндеги турмуштун оор сыноолору да чагылдырылган. Ошондой эле Индияда туулуп, мекениндеги британдык мектептерде билим алгандыгы баяндалган.

Аннотация: В статье рассматривается начало биографии Мохандаса Карамчанда Ганди, лидера национально-освободительного движения Индии, идеолога, одной из великих личностей Индии. Исследование также показало, что Махатма Ганди совершал значительные ошибки на ранних этапах своей жизни и усвоил жизненные уроки. Махатма Ганди является